

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث
XII × 2 × 2014

el-Hatîb et-Tebrizî ve *Miškâtü'l-Mesâbîh*'i Üzerine

Selim DEMİRCİ, Yard. Doç. Dr.*

"On al-Khatîb al-Tabrizî and his
Miškât al-Masâbîh"

Abstract: The hadîths narrated from the Prophet Muhammad had been classified according to their chain of transmitters taking different criteria into consideration. With being compiled of *Masâbîhu's-Sunnah*, one of the objectives for the studies of compilation from the sixth century AH was to provide more engagement with hadîth texts. One of the authors who made compilation with the idea of giving attention to the texts more than chains of transmitter was al-Hatîb al-Tabrizî. Tabrizî expanded the content of *Masâbîh* by adding one more part to it and so *Miškât* took the place of *Masâbîh* in time. After being compiled, *Miškât* had obtained the qualification of being one of the basic hadîth books in the Islamic world. This article is written to introduce al-Hatîb al-Tabrizî and the main properties of his work *Miškât*.

Citation: Selim DEMİRCİ, "On al-Khatîb al-Tabrizî and his *Miškât al-Masâbîh*", (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XII/2, 2014, pp. 95-113.

Keywords: *Miškât*, Hatîb al-Tabrizî, *Masâbîh*.

I. el-Hatîb et-Tebrizî

Tam adı Veliyüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb¹ olan et-Tebrizî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi ve vefat tarihi tam olarak bilinmeyen et-Tebrizî'nin aşağıda tanıtılacak olan *Miškâtü'l-Mesâbîh* ve *Esmâü ricâli'l-Miškât* dışında eseri de bilinmemektedir.

Müellifin *Miškât*'ı h. 737 ve *Esmâü ricâli'l-Miškât*'ı da h. 740 senesinde birtirdiği dikkate alınırsa, et-Tebrizî bu tarihlerden sonra vefat etmiş olmalıdır.

* Karadeniz Teknik Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, selimdemirci@ktu.edu.tr

¹ Kâtib Çelebi, *Kesfu'z-zunûn*, İstanbul 1941, I, 1699.

Kendisinden ilim tahsil ettiği hocaları arasında en meşhur olanı *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in ilk şârihi Şerefüddin et-Tîbî'dir. et-Tebrizî bilebildiğimiz iki eserinden biri olan *Esmâü ricâlî'l-Mişkât* isimli eserinin ferağ kaydında hocası et-Tîbî'den (ö. 743/1343) şöyle bahsetmektedir:

"Bu eserin cern'i, tehzib ve teşzibini Allâh'ın afv ve mağfiretine muhtaç kulların en zayıfı olan (ben) Muhammed b. Abdullâh el-Hatib b. Muhammed; hocam, efendim, Sultânü'l-müfessirin, İmâmü'l-muhakkikin Şerefü'l-mille ve'd-din, Huccetullâhi ale'l-müslimin Hüseyin b. Abdullâh b. Muhammed et-Tîbî'nin yardımıyla 20 Receb 740 senesinde bitirdim."²

Tîbî de *Mişkât* şerhinin mukaddimesinde et-Tebrizî'den bahsetmekte ve onun hakkında senada bulunmaktadır.³ Yine *Mişkât* şârihlerinden Ali el-Kârî de ondan övgüyle bahsetmektedir.⁴

Tîbî başta olmak üzere *Mişkât* şârihleri, et-Tebrizî'nin fâzıl ve sâlih bir kişi olduğu konusunda hem fikirdir. Sonraki dönemlerde İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinde eserin kabul görmesinin sebepleri arasında ona gösterilen bu teveccüh de bulunmaktadır.

II. Mesâbihü's-sünne

Mişkâtü'l-Mesâbih, muhaddis, müfessir ve Şafîî fakîhi olan Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122)⁵ tarafından derlenen *Mesâbihü's-sünne* üzerine yapılmış bir *tehzib* çalışmasıdır. Bundan dolayı burada eserin aslı olan *Mesâbihü's-sünne* hakkında kısaca bilgi verilmesi *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in tanıtımını kolaylaştıracaktır.

A. el-Begavî ve Mesâbihü's-sünne

Kur'an ve Sünnet gösterilen ihtimamın yaygınlaşması konusundaki gayretlerinden dolayı *muhyî's-sünne*,⁶ *rüknuddîn* gibi lakaplarla anılan Begavî, hadis metinleri üzerinde daha fazla durulmasını sağlamak gayesi ile senedsiz hadis

² Tebrizî, *el-İkmâl fî esmâi'ricâl*, s. 340. (*el-Kâşif* I. cilt içinde). Ayrıca et-Tebrizî eserinin ferağ kaydında *Mişkât* gibi *el-İkmâl*'i de hocası et-Tîbî'ye arz ettiğini ve onun da bu eseri beğendiğini belirtir.

³ Bakıyyetü'l-evliya, kutbu's-sulehâ, Şerefü'z-zühhâd ve'l-ibâd Velîyüddin Muhammed b. Abdullâh el-Hatib. et-Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, Riyad 1417/1997, II, 368.

⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, Beyrut 2010, I, 39.

⁵ Hayatı ve eserleri için bk. Zehebî, *Siyer*, XIX, 439; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVI, 262; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 48-49; Brockelmann, "Begavî, İA, II, 449; Mevlüt Güngör, "Begavî", *DİA*, V, 340; Saffet Sancaklı, "Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları", *Diyanet İlmî Dergi*, sy. 3 (1998), cilt: XXXIV, s. 79-94.

⁶ İleride üzerinde durulacağı gibi tamamlanamayan Türkçe bir *Mişkât* şerhi olan *Tahkîm-i Sâdât Şerh-i Mişkât* isimli eserin müellifi İsmail Çetin; bu ismin Begavî'ye rüyada Peygamber (s.a.v.) tarafından verildiğini belirtmektedir. Bk. İsmail Çetin, *Tahkîm-i Sâdât Şerh-i Mişkât*, Isparta 1995, I, 198.

nakli geleneğini başlatmakla da meşhurdur.⁷ et-Tebrizî *Miškât* mukaddimesinde bu hususa işaret ederek onu, *muhyi's-sünne* ve *kâmi'u'l-bid'a* (bidatları kökünden sökerek ortadan kaldıran) şeklinde iki sıfatla tanıtmıştır.⁸

Begâvî'nin hadis sahasındaki şöhretinin diğer sahalardan daha yaygın olduğu belirtilmiştir. Telif etmiş olduğu on sekiz eserden sekiz tanesinin hadis ile ilgili olması da bunu gösterir.⁹ Carl Brockelmann'ın, onun İslâm dünyasındaki şöhretini bir hadis derlemesi olan *Mesâbihü's-sünne*'ye borçlu olduğunu söylemesi de¹⁰ bu hususu teyit etmektedir.

Begâvî, *Mesâbih*'in girişinde eserin ismine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Eserin mukaddimesinde *Mesâbihu'd-düca* (gece karanlığının kandilleri) ifadesi geçmektedir.¹¹ Kadı Beyzavî (ö. 685/1286) eserden bahsederken sadece *Mesâbih*,¹² et-Tebrizî *Kitabu'l-Mesâbih*,¹³ İbn Battûta (ö. 770/1368-1369) *Kitabu'l-Mesâbih*,¹⁴ İbn Kesir (ö. 774/1373) *el-Mesâbih fi's-sihâh ve'l-hisân*,¹⁵ İbn Melek (ö. 821/1418) *el-Mesâbih*,¹⁶ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Mesâbihu's-sünne*,¹⁷ Brockelmann (ö. 1956) *Mesâbihu's-sünne*,¹⁸ Kettânî (ö. 1962) *Mesâbihu's-sünne*,¹⁹ ismini kullanmıştır. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddenin başlığında da *Mesâbihu's-sünne* tercih edilmiştir.²⁰

Begâvî, eserin girişinde *Mesâbihu's-sünne*'yi ve bazı özelliklerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Hadislerin senedlerini uzatmaktan sakınarak ve imamların nakline güvenerek senedleri terk ettim. Bazen bir sebebe binâen hadisi Peygamber'den (s.a.v.) nakleden sahâbenin ismini zikrettim. Her konunun hadislerini sihâh ve hisân diye ikiye ayrılmış bulacaksınız. Sihâh ile

⁷ Güngör, Mevlüt, "Begavî", *DİA*, V, 340; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 142.

⁸ "Kâmi'u'l-bid'a" ifadesi için bk. et-Tebrizî, *Miškât*, Beyrut 2003, I, 19.

⁹ Sancaklı, "Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları", s. 15, 16.

¹⁰ Brockelmann, "Begavî", *İA*, II, 449.

¹¹ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Mesâbihu's-sünne*, Beyrut 1987, I, 109.

¹² Beyzavî, Nâsirüddin Ebû Said (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Tuhfetü'l-ebrâr*, Katar 2012, I, 3.

¹³ Tebrizî, *Miškât*, I, 19.

¹⁴ İbn Battûta, Ebû Abdullâh Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi* (trc.: A. Sait Aykut), İstanbul 2000, I, 285.

¹⁵ İbn Kesir, İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1981XVI, 262.

¹⁶ İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, Katar 2012, I, 3.

¹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1698.

¹⁸ Brockelmann, "Begavî", *İA*, II, 449.

¹⁹ Kettânî, *Hadis Literatürü* (trc.: Yusuf Özbek), İstanbul 1994, s. 380.

²⁰ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-sünne", *DİA*, XXIX, 258.

Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî ve Ebu'l-Hasen Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî'nin *el-Câmi*'lerinde ya ikisinin birlikte ya da sadece birinin naklettiği hadisleri kastediyorum. Hısân ile Ebû Dâvûd Süleyman İbnu'l-Eşas es-Sicistânî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî ve diğer imamların kitaplarındaki hadisleri kastediyorum... Zayıf veya garib olanlara mutlaka işaret ettim. Münker ve mevzû hadisleri almadım."²¹

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere o, eseri ile ilgili şu özelliklere dikkat çekmiştir:

-İsnadı hazfetmiştir. Bazen gerekli gördüğü yerde sahâbî râvînin ismini zikretmiştir.

-Hadisleri sıhâh ve hısân olmak üzere iki gruba ayırmıştır.

-Eserine münker ve mevzû hadis almamıştır. Zayıf ve garib olan rivâyetleri ise ayrıca belirtmiştir.

Müellifin zikretmiş olduğu bu son kısım yani eserine almış olduğu hadislerin garib ve zayıf olanlarına işaret ettiğine dair husus Brockelmann tarafından farklı değerlendirilmiştir. O, "bu eserin her faslında hadisler, Buhârî ve Müslim'den gelme sahîh, sünnetlerden gelme hasan(!) ve tamamen zayıf ve garib hadisler olmak üzere üçe ayrılmıştır"²² demektedir. Yukarıda zikredilen *Mesâbih* mukaddimesinden Begavî'nin hadisleri iki kısma ayırdığı, bunların arasında garib ve zayıf olanlar varsa buna işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Brockelmann üçüncü bir bölüm ve türden bahsetmektedir ki eserde bu şekilde bir ayırım bulunmamaktadır.

Eserin yukarıda zikredilen özellikleri ile ilgili değinilmesi gereken bir başka husus da şudur:

Begavî sahâbî râvîsi dışında senedin tamamını hazfettiğini, sahâbî râvîyi de gerekli gördüğü yerlerde zikrettiğini belirtmektedir. Sahâbî râvînin zikredilme-bazı yerlerde de zikredilmeme- sebebi *Mesâbih* şârihlerinin dikkatini çekmiştir.

Mesâbih şârihlerinden biri olan ve aynı zamanda et-Tîbî'nin de kaynakları arasında yer alan Kadı Beyzâvî; sahâbî râvînin zikredilmesinin birçok faydası bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre nâsihin mensûhtan ayırt edilmesi bunlardan birisidir. Çünkü iki haber ihtilaf ettiğinde Hz. Peygamberle beraberlik (sohbet) durumuna bakılır. Yine ilim, verâ, üstün mevki vb. sebeplerden dolayı râvînin durumuna bakılarak haberin diğerlerine tercih edilmesi de bu faydalardandır.²³

İbn Melek de sâbık, lâhik, nâsih mensûh, râvînin belli özelliklerinden dolayı tercihi gibi durumları zikrederek meseleyi Kadı Beyzâvî gibi izah etmiştir.²⁴

²¹ Begavî, *Mesâbihu's-sünne*, I, 109-110.

²² Brockelmann, "Begavî", *İA*, II, 449.

²³ Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, I, 17.

²⁴ İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, I, 10.

Kettânî eseri tanıtırken “O kitabında ne hadisi senedi ile tahrîc eden mu-sannif imamın adını ve ne de hadisi rivâyet eden sahâbînin ismini zikretmiş-tir”²⁵ demektedir. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere, müellif bazı hadislerin başında belli bir sebebe binaen sahâbî râvîyi zikredeceğini belirtmiştir.

Kütüb-i sitte, Malik’in *el-Muvatta’ı*, Şafîi’nin *el-Müsned’i*, Dârekutnî’nin *es-Sünen’i*, Beyhaki’nin *es-Sünen’i*, Razîn b. Muâviye’nin *et-Tecrid li’s-sihâh ve’s-sünen’i* gibi eserlerden²⁶ faydalanılarak oluşturulan *Mesâbihu’s-sünne*’de bulunan hadislerin sayısı konusunda birbirinden farklı ifadeler mevcuttur.

Kâtib Çelebi *Mesâbihu’s-sünne*’de 4719 hadis olduğunu belirtmektedir.²⁷ *DİA*’daki “Begavî” maddesinde kuvvetle muhtemel Kâtib Çelebi’nin verdiği bilgiye dayanılarak eserin 4719 hadis ihtiva ettiği belirtilmiştir.²⁸ *Mesâbihu’s-Sünne* maddesinde ise bu sayının 4931 olduğu kaydedilmiştir.²⁹ *Mesâbih*’in - Kadı Beyzâvî, Muzhir gibi meşhur birçok şerhi ile beraber neşredildiği- Katar 2012 baskısında ise hadis sayısı 4932 olarak verilmiştir.

B. Esere Verilen Önem

Kâtib Çelebi, *Mesâbih*’i eserin önemini de ortaya koyan şu cümlelerle ta-nıtmaktadır:

“Tertibi güzel olup hadisler yerli yerine yerleştirilmiştir. Bir kimse herhangi bir bâbın yerini değiştirmeye kalksa Begavî’den daha uygun bir yere o bâbı yerleştiremez.”³⁰

Kâtib Çelebi’nin özellikle tertibinin önemine dikkat çektiği eser telif edildiği günden beri haklı bir itibara mazhar olmuştur. İslâm dünyasındaki en meşhur seyyahlarından olan İbn Battûta (ö. 770/1368-1369) ziyaret ettiği yerlerden bahsederken Şiraz’da okutulan iki ana hadis metninden birinin *Mesâbih* olduğunu belirtmektedir.³¹ Osmanlı dâruhadîslerinde *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* gibi temel kaynaklarla birlikte *Mesâbihu’s-Sünne* de okutulmuştur.³² Hint alt kıtasında V-VIII. asır arası dönem için yapılan şu değerlendirme de eserin etkisini görmek açısından dikkat çekicidir:

²⁵ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 380.

²⁶ Hatiboğlu, “*Mesâbihu’s-sünne*”, *DİA*, XXIX, 258.

²⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 1698.

²⁸ Güngör, “*Begavî*”, *DİA*, V, 340.

²⁹ Hatiboğlu, “*Mesâbihu’s-sünne*”, *DİA*, XXIX, 258.

³⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 1701-1702.

³¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, 285.

³² Ali Yardım, “*Dâruhadîs*”, *DİA*, VIII, 532; Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri* (Doktora Tezi MÜSBE), İstanbul 1994, s. 41, 92, 140, 215; Hızlı, Mefail, “*Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2008), cilt: XVII, s. 30.

"es-Sağâni'nin *Meşâriku'l-envâr* ve *Begavî*'nin *Mesâbihi's-sünne*'sinden başka hadis kitabı, hatta *Kütüb-i Sitte*'den hiçbiri yoktu. Eğer birisi *Mesâbihi's-sünne*'yi elde ederse o hadiste imam sayılırdı."³³

Güngör, esere otuzdan fazla³⁴, Hatiboğlu ise kırktan fazla şerh yazıldığını belirtmektedir.³⁵ Hulvânî ise kaynaklarda ismi geçen yirmi dokuz şerhi zikretmektedir.³⁶ Bu şerhler arasında öne çıkanlar şunlardır: Alemuddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Mesâbih*, Türibiştî (ö. 661/1263) *el-Müyesser fî Şerhi Mesâbihi's-sünne*, Beyzâvî (ö. 685/1286) *Tuhfetü'l-ebrâr*, Allâme Muzhiruddîn Hüseyin b. Muhammed (ö. 727/1327) *el-Mefâtih fî şerhi'l-Mesâbih*, İbn Melek (ö. 821/1418) *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) *Şerhu'l-Mesâbih*.³⁷ Eser üzerine yapılan çalışma türü sadece şerhlerden ibaret değildir. Eserin hadisleri tahrîc edilmiş, ihtisarı yapılmış ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir.³⁸

C. Esere Yöneltilen Tenkitler

Esere yöneltilen tenkitlerin iki ana konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi bizzat müellif, hadisleri sıhâh ve hısn ismi ile iki grupta ele alarak derlediğini belirtmişti. Bu özel istilâh kullanım metodu tenkit konusu olmuştur. Bu münekkitlerden biri de İbnu's-Salâh'dır. İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) hadisçiler arasında ma'rûf olmayan bu kullanımın hasen teriminde karışıklığa yol açtığını söyleyerek müellifi tenkit etmiştir.³⁹ Nevevî (ö. 676/1277) de bu itiraza katılmaktadır.⁴⁰ Irâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi usulcüler de bunun (usulcüler arasındaki kullanımdan farklı) bir istilâh ihdâsı olduğunu belirtmiştir.⁴¹

³³ Daudî, Zaferullâh, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 49. Ayrıca bk. Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul 2014, s. 38.

³⁴ Güngör, "Begavî", *DİA*, V, 340.

³⁵ Hatiboğlu, "Mesâbihi's-sünne", *DİA*, XXIX, 258.

³⁶ Hulvânî, Fatin Hasan Abdurrahmân, *el-İmam el-Hafız Şerefüddin el-Hüseyin b. Abdullâh et-Tîbî ve Memnhecuhu fî Kitâbihi el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ), Mekke 1998 I, 38-42.

³⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1698-1699; İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, I, 6-7 (naşirlerin mukaddimesi); Hatiboğlu, "Mesâbihi's-sünne", *DİA*, XXIX, 258; Hulvânî, *el-İmâm el-Hâfız Şerefüddin el-Hüseyin b. Abdullâh et-Tîbî*, I, 38-42; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 111.

³⁸ Bu çalışmalar için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1699-1700; Hatiboğlu, "Mesâbihi's-sünne", *DİA*, XXIX, 258.

³⁹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, Dimeşk 1998, s. 37.

⁴⁰ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tedribu'r-râvî*, Beyrut 1999, I, 132.

⁴¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 132-133.

Mesâbihu's-sünne''ye yapılan bir diğer tenkit ise -müellifin eserine mevzû hadis almadığını belirtmesine rağmen- eserde mevzû hadis bulunduğu iddia-sıdır.

Hatib et-Tebrizî *Miškât* mukaddimesinde Begavî'nin senedleri hazfettiği için tenkit edildiğinden bahsetmektedir. Kitaba alınan hadislerin isnadında herhangi bir problem olmadığını, Begavî'nin bu konuda güvenilir olduğunu belirten et-Tebrizî bu eserin kaynaklarının meşhur ve maruf eserler olduğunu belirtmiştir.⁴²

İsmail Çetin *Miškât*'a yazmaya başladığı şerhte konuya şu cümle ile başlamış ve bu konudaki kanaatini açıkça ortaya koymuştur:

"Kesinlikle *Mesâbih*'te mevdu' hadis yoktur."⁴³

Bunun yanında eser bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Mesela et-Tibî'nin muasırlarından biri olan Ömer el-Kazvîni (ö. 750/1349) bunlardan biridir. Aynı zamanda Hanefî bir âlim olan Kazvîni *Mesâbihu's-sünne'*'deki bazı hadislerin mevzû olduğunu iddia etmiştir. İbn Hacer yazmış olduğu *el-Ecvibe an ehâdis vaka'at fi Mesâbihu's-sünne* isimli risâlede söz konusu hadislerin sıhhatini müdafaa etmiştir.⁴⁴

III. *Miškâtü'l-Mesâbih*

A. Eserin İsmi ve İsmi'nin Tahlili

et-Tebrizî *Miškât* mukaddimesinde, eseri *Miškâtü'l-Mesâbih* şeklinde isimlendirdiğini belirtmektedir.⁴⁵ Eserin bu şekilde isimlendirilmesi *Miškât* şârihlerinin dikkatini çekmiştir.

Eserin ismindeki *Miškât* kelimesinin Nûr Sûresi 35. ayetten iktibasla verildiği belirtilmektedir. et-Tibî bu ismi şöyle izah eder:

Allâh'ın mecîd olan kitabından iktibasla isimle müsemma arasındaki uyuma riayet edilmiştir. Şöyle ki; *Miškât* (misbâh'ın konması için duvarda bulunan çıkıntı) kelimesi ile lambanın aydınlığının muhafazası kastedilir. Böyle olunca da geniş mekânın aksine ışık daha belirgin olur. Çünkü ışık geniş bir

⁴² Tebrizî, *Miškât*, I, 20.

⁴³ Çetin, *Tahkim-i Sâdât*, I, 200.

⁴⁴ Söz konusu risâle, tartışma ve konuya tarafların mezheplerinin etkisi hakkında bilgi ve risâle-nin tercümesi için bk. "*Mesâbihu's-sünne'*'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvîni'nin Risâlesine İbn Hacer el-Askâlânî'nin Cevapları, (trc.: Musa Erkaya), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.2 (2006), cilt: X, s. 95-108. Ayrıca risâle hakkında bilgi için bk. Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askâlânî", *DİA*, XIX, 522. Kazvîni ve İbn Hacer'in risâlelerinin tercümesi için bk. Çetin, *Tahkim-i Sâdât*, I, 201 vd.

⁴⁵ Tebrizî, *Miškât*, I, 25.

yerde yanar ve etrafa dağılır. Ancak bir râvî ile zabt altına alınırsa yerine yerleşir.⁴⁶

Ali el-Kârî yukarıdaki izahı et-Tîbî'den olduğu gibi nakledip İbn Hacer'in bu konuda et-Tîbî'ye tabi olduğunu belirtir.⁴⁷ Bir başka *Miškât* şârihi Ebu'l-Hasen Ubeydullâh el-Mübârekpûrî ise et-Tîbî'nin görüşünü naklettikten sonra "*Miškât Mesâbih*'in tekmiyesidir" demektedir.⁴⁸ Muhammed b. İdris el-Kandehlevî ise *Miškât* şerhinde et-Tîbî'nin bu izahını naklederek ona tabi olmaktadır.⁴⁹ İsmail Çetin ise *Miškâtü'l-Mesâbih* tamlamasında büyük bir tasvir olduğunu belirtmektedir. Ona göre burada hadisler ışıgı ziyadesi ile fazla olan bir lambaya, hadislerin râvîleri onları korumak için duvarda bulunan çıkıntıya, hadisleri tahrîc edenler ise duvara benzetilmiştir.⁵⁰

Görüldüğü gibi eserin ismini oluşturan terkidde sonraki yorumların merkezini et-Tîbî'nin izahı oluşturmaktadır. et-Tebrizî'nin eser üzerindeki tasarrufu dikkate alınırsa eserin ismi ve bu ismin muhtevası şöyle değerlendirilebilir:

İsnadda râvîlerin bulunmaması, sıhâh-hisân ayrımı ve bazı mevzû hadisler bulunduğu iddiası sebebiyle *Mesâbih* tenkit edilmiştir. Etrafına bir koranak *Miškât* (bir nevi fanus) koyarak eser (ya da hadisler) tenkitlere karşı korumaya alınmıştır. Çünkü aşağıda bahsedilecek olan uygulamalarla bir şekilde tenkitler bertaraf edilmiştir. O halde eserin ismindeki *Mesâbih*; üzerinde çalışma yapılan eser ve içeriği olan hadislerdir. *Miškât* da müellif et-Tebrizî'nin eser üzerindeki tasarrufu ve sağlamaya çalıştığı koruma işlemidir.

B. Telif Sebebi ve Bazı Özellikleri

et-Tebrizî *Miškât*'ın mukaddimesinde hamd ve salavattan sonra Hz. Peygamber'e uymanın ondan yapılan rivâyetleri öğrenmekle mümkün olacağını belirtmektedir. Bunun dışında hiçbir yol ona göre geçerli değildir. Allâh'ın ipine sarılmak da ancak bu şekilde mümkündür. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen hadisler konusunda ise *Muhyi's-sünne*, *Kâmi'u'l-bid'a* (bidatleri kökünden koparıp atan) Ebû Muhammed Hüseyin b. Mës'ûd el-Ferrâ el-Begavî'nin -Allâh onun derecesini yükseltsin- *Mesâbih* kitabı sahasında en derli toplu, farklı kaynaklarda dağınık halde bulunan hadisleri bir araya toplamada en güzel kaynaktır.⁵¹

⁴⁶ Tîbî, *el-Kâşif*, I, 416.

⁴⁷ Ali el-Kârî, *Mirkât*, I, 39.

⁴⁸ Mübarekpûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullâh b. Muhammed, *Mir'ât*, Beyrut 1984, I, 29-30.

⁴⁹ Kandehlevî, Muhammed İdris, *et-Ta'liku's-sabih alâ Mişkâtü'l-Mesâbih*, Dımeşk 1353/1934, I, 7.

⁵⁰ Çetin, *Tahkim-i Sâdât*, I, 13.

⁵¹ Tebrizî, *Miškât*, I, 19-20.

et-Tebrizî'ye göre *Mesâbih* tasnifi ve farklı konulardaki hadisleri bir araya getirmesi itibariyle güzel bir eserdir. Ancak eseri, isnadların ve hadislerin kaynaklarının belirtilmemesi sebebiyle bazı münekkitler tenkit etmişlerdir. Durum böyle olunca o Allâh'tan hayırlısını isteyerek (istihârede bulunarak) ve muvaffakiyet niyaz ederek bu işe başlamıştır.⁵²

Şu durumda et-Tebrizî eserini *Mesâbih*'e yönelttilen bazı tenkitleri dikkat alarak yazmıştır. O *Mesâbih*'i merkeze alarak yaptığı bu te'lifte yaptıklarını bizzat kendisi şu şekilde belirtmektedir:

- Buhârî, Müslim, Malik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafî gibi müte-hassıs hadis imamlarının rivâyetlerini belirttim. (yani hadislerin sonuna hangi musannif nakletmişse onun ismini açıkça kaydettim.)⁵³ Hadisi sanki Hz. Pey-gamber'e nisbet eder gibi - bu rivâyetleri bizlere bu musannifler naklettiği için- onlara nisbet ettim. Çünkü onlar isnad işini tamamladılar ve biz artık isnada muhtaç değiliz.⁵⁴

- Kitap ve bâb sırasını Begavî'nin sıralaması gibi yaptım.⁵⁵

- Her bir kısmı üç fasıla ayırdım. Buhârî ve Müslim'in beraber ya da onlar-dan birinin rivâyet ettikleri, Buhârî ve Müslim dışındaki hadis imamlarının rivâyetleri, seleften ve haleften nakledilen bâba uygun diğer nakiller.⁵⁶

-Eğer bâb'ında (*Mesâbih* hadisinden) bir hadisi bulamazsan, tekrar ettiği için onu almamışımdır. Rivâyetlerin bazısını ihtisar edilmiş veya ziyade yapılmış bulursan bunu bir sebebe binaen yapmışımdır.⁵⁷

- Eğer birinci fasılda Buhârî ve Müslim dışında birinin rivâyetini, ya da Şeyhayn'ın rivâyetini ikinci fasılda bulursan bil ki ben Humeydî'nin (ö. 488/1095) *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'ı ve (İbnü'l-Esir'in) *Câmi'u'l-usûl*'ü gibi iki kitabı inceledikten sonra Şeyhayn'ın Sahîhlerine ve metnine itimad ettim.⁵⁸ Eğer hadisin kendisinde bir değişiklik görürsen (bil ki bu) hadisin tarikinin farklılığından kaynaklanan bir değişikliktir. Belki de Begavî'nin vâkıf olduğu bu rivâyete ben muttali olamamışımdır. Çok az yerde bu hadisi "temel kaynaklarda bulamadım", ya da "mevcut rivâyetten farklı buldum" dediğimi görürsün. Bu rivâyete sen vakıf olursan yeterli araştırmayı yapmadığım için ek-sikliğı bana nisbet et. Sakın -Allâh derecesini yükseltsin- Begavî'ye nisbet etme. Allâh Şeyhin (Begavî'nin) rivâyet ettiği benim bulamadığım rivâyete vakıf

⁵² Tebrizî, *Miškât*, I, 20.

⁵³ Tebrizî, *Miškât*, I, 20.

⁵⁴ Tebrizî, *Miškât*, I, 22.

⁵⁵ Tebrizî, *Miškât*, I, 22.

⁵⁶ Tebrizî, *Miškât*, I, 22-23.

⁵⁷ Tebrizî, *Miškât*, I, 23.

⁵⁸ Tebrizî, *Miškât*, I, 23.

olup, bizi uyaran ve bize doğru yolu gösteren kimselere merhamet etsin. Ben araştırmalarımda beşer takati ölçüsünde elimden geleni yaptım.⁵⁹

-*Muhyi's-sünne*'nin zafiyetine işaret ettiklerini olduğu gibi bıraktım. Hüküm vermediklerinde ise bazı istisnaları hariç kendisine uydum.⁶⁰

- Râvisine muttali olamadıklarımı ise boş bıraktım. Bu rivâyetlere rastlasan onları ekle.⁶¹

Tebrizî'nin verdiği bilgilerden eser telif edilirken şu hususlara riayet edildiği anlaşılmaktadır:

-Begavî'nin kitâb-bâb sitemine müdâhele edilmemiştir. Ancak her konuya üçüncü bir bâb eklenmiştir. Burada, yukarıda ifade edilen konu ile ilgili ilk iki bâbda bulunması gereken hadisler derç edilmiştir.

- et-Tebrizî hadislerin sonuna hadisi rivâyet eden musannifi belirtmiştir. O musannifin artık isnad gibi olduğu kanaatindedir. Hatta onların isnad ilmini tamama erdirdiğini, bizim buna ihtiyacımızın bulunmadığını belirtmiştir.

- Begavî'nin eserinde bulunan bazı hadisleri tekrar sebebiyle esere almamıştır.

- Begavî'nin eseri ile kendi eseri arasında bazı metinlerde ziyade, noksanlık ya da hadislerin bâb sistematiğinde (ilk bâb Şeyhayn'a aitken onlara ait rivâyetin ikinci bâbda olması gibi) farklılar olabileceğini belirtir. Kendisinin eserin metnini hazırlarken *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* ve *Cami'u'l-Usûl* gibi kaynaklarla yetinmediğini belirten et-Tebrizî; Buhârî ve Müslim'e (asıl kaynaklara) bakarak bu metinleri tercih ettiğini belirtmektedir. Ancak yine de ilmî ihtiyâtı elden bırakmayan ve Begavî'nin hakkını da teslim etmek isteyen et-Tebrizî, belki de *Mesâbih* müellifinin ulaşmış kendisinin ulaşamadığı tarikler olabileceğini belirtmektedir. Bu durumda mesuliyetin ve "kusurun" kendisine ait olduğunu ifade etmektedir.

-Musannifini bulamadığı bazı hadislerin de bulunduğunu belirten müellif sonraki dönemlerde bunlara muttali olanlardan bu eksiği gidermesini beklemektedir. Bu nokta önemlidir. Çünkü müellif, ilim ehlinin tettebbu' ve tekmi-lesine açık olduğunu ilan etmekte ve esere son noktanın konulmadığını açıkça belirtmektedir.⁶²

⁵⁹ Tebrizî, *Mişkât*, I, 24.

⁶⁰ Tebrizî, *Mişkât*, I, 24.

⁶¹ Tebrizî, *Mişkât*, I, 25.

⁶² İsmail L. Çakan'ın bu mukaddime ile ilgili şu değerlendirmesi dikkat çekicidir:

"Müslüman ilim adamlarının ağız ve yaklaşımının ne kadar olumlu, saygılı ve ıslahatçı olduğunu göstermiş bulunmaktadır. İlim adamı edebinin pek güzel bir örneğini teşkil eden bu ifadeler, Müslümanca yaklaşımın ne demek olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu bütünlüğü ve mütevâzı yaklaşım, İslâm ilim tarihinin belirgin özelliğidir. Son zamanlarda kimi akademisyenlerin sergilediği geçmiş ulemaya karşı kıyıcı ve karalayıcı yaklaşım ve ifadeler

- et-Tebrizî eserindeki hadislerin sıhhati konusunda Begavî'ye bazı istisnaları dışında uymuştur.

Kâtib Çelebi de bu hususiyetleri şöyle özetlemektedir:

"Şeyh Veliyyüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hatib; *Mesâbih*'i tek-mil etti, bâblarını düzenledi. Hadisi nakleden sahâbiyi zikretti. Hadisin rivâyet edil-diği kitabı zikretti. Sihâh ve hısân dışında üçüncü bir bâb daha ekleyerek eseri *Mişkâtü'l-Mesâbih* olarak isimlendirdi. Mükemmel bir kitap olarak Cuma günü Rama-zan 737'de tamamlandı."⁶³

C. Eserin Telifinde et-Tîbî'nin Rolü

Hatib et-Tebrizî ile et-Tîbî arasında hoca-talebe münasebetinin bulundu-ğundan daha önce bahsedilmişti. et-Tîbî'nin, talebesinin eseri olan *Mişkâtü'l-Mesâbih* üzerine şerh yazması şöyle bir soruyu hatıra getirmektedir:

Eserin telifinde, yani *Mesâbih* üzerine böyle bir çalışma yapılmasında et-Tîbî'nin doğrudan ya da dolaylı bir etkisi olmuş mudur?

Tebrizî'nin mukaddimesinde bu suale cevap olacak bir ifade bulunmamak-tadır.⁶⁴ Ancak *el-Kâşif*'in mukaddimesinde bulunan şu ifadeler soruya cevap olması hasebiyle oldukça önemlidir:

Dinde kardeşim, yakinde paydaşım, evliyanın bakıyyesi, sâlihlerin kutbu, zâhid ve âbidlerin şerefi Veliyyuddîn Muhammed b. Abdullâh el-Hatib ile ha-dis kaynaklarındaki rivâyetlerin bir araya getirilmesi (asılların cem'i) husu-sunda iştirake ettim. Sonuçta şu karara vardık: *Mesâbih*'in;

- Tekmilesi,
- Tehzîbi,
- Teşzîbi,
- Râvîlerinin belirtilmesi,
- Hadislerin sağlam imamların kaynaklarına nisbeti.⁶⁵

Tîbî bu sözlerden sonra et-Tebrizî'nin onun işaret ettiği bu hususları ku-sursuz, dikkatli bir şekilde yerine getirdiğini ve bu konuda gayret sarf ettiğini belirtmektedir.⁶⁶

kullanma eğilimi, sadece sahiplerini bağlayan bilim ve çizgi dışı tavır ve söylemlerden ibaret-tir." Bk. "Cami Dersleri ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*", *Altınoluk*, sy. 239 (Ocak 2006), s. 46.

⁶³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1699.

⁶⁴ Tebrizî *el-İkmâl* isimli eserinin ferağ kaydında her iki eserini de yani *Mişkât* ve *el-İkmâl*'i hocasına arzettiğini ve hocasının da bu eserleri beğendiğini belirtir. Bk. et-Tebrizî, *el-İkmâl*, s. 340. (*el-Kâşif* I. cilt içinde)

⁶⁵ Tîbî, *el-Kâşif*, II, 368.

⁶⁶ Tîbî, *el-Kâşif*, II, 368.

Böylece *Miškâtü'l-Mesâbih*'in et-Tebrizî ile et-Tîbî'nin istişaresinin semeresi olduğu, et-Tîbî'nin bazı yönlendirilmeleri sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yine bu ifadelerden *Mesâbih* üzerine yazılan bu eserde müellifinin bazı uygulamalarının tavsif edildiği görülmektedir. et-Tîbî bunları, tekmile, tehzib, (ihtisar ve tehzib ile yakın anlamlı olan) teşzib terimleri ile ifade etmektedir.

Herhangi bir kitap üzerine yapılan bir çalışma türü olarak tehzib şöyle açıklanmıştır:

“Bir kitabı ele alıp onu, varsa eksiklerini tamamlamak, gereksiz olan kısımlarını çıkarmak, muhtevasını daha iyi bir düzene koymak suretiyle daha yararlı ve kullanışlı hale getirmek.”⁶⁷

Bu açıklama ile et-Tîbî'nin verdiği bilgileri bir araya getirdiğimizde şu sonuç ortaya çıkmaktadır:

Tîbî eserin bazı eksikleri tamamlanarak ilavelerde bulunulması (sahâbe râvînin ilavesi, kaynakların belirtilmesi gibi), eserin yeniden bir düzene konularak kullanışlı hale getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. İsmail Çetin de *Miškâtü'l-Mesâbih*'in et-Tîbî'nin bu emri üzerine telif edildiği kanaatindedir.⁶⁸ Bunlardan hareketle *Miškâtü'l-Mesâbih*'in kullanışlı bir hadis kaynağı olarak elimizde bulunmasında et-Tîbî'nin de katkısı olduğunu söylemek mümkündür.

D. Esere Verilen Önem

Mesâbihu's-sünne üzerine yapılan en meşhur ve önemli çalışmalardan biri kabul edilen *Miškâtü'l-Mesâbih* esere 1511 hadis ilavesi ile meydana gelmiştir.⁶⁹ Bu eser ve bazı özellikleri Brockelmann'ın da dikkatini çekmiştir. Eserin İslâm dünyasında rağbet görmesinin sebeplerini inceleyen metinde *Miškât* şu cümlelerle tanıtılır:

“Bu eserin yeni bir çeki düzen verilmiş şekli olup, Muhammed b. Abdullâh et-Tibrizî tarafından 737 (1336) senesinde telif edilen *Miškât al-masâbih*, bugün bile muhtevasının bolluğu ve kullanışlı olması dolayısıyla çok yayılmıştır; bu eser Müslümanlar için bilhassa bu hususta ilmi az olanlar için, diğer bütün eski hadis mecmualarının yerini tutmakta uzun-uzadıya isnad aramak külfetinden azade kılmakta ve malûmat furûşluktan ziyâde esaslı bir bilgi vermek gayesini gütmektedir.”⁷⁰

Görüldüğü gibi Brockelmann eserin muhteva bolluğuna, kullanışlı olmasına ve hadis külliyyatının özeti mahiyetinde bulunmasına, temel konulardaki hadisleri bir araya getirmesine dikkat çekmiştir.

⁶⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 318.

⁶⁸ Çetin, *Tahkim-i Sâdât*, I, 7.

⁶⁹ Hatiboğlu, “*Mesâbihu's-sünne*”, *DİA*, XXIX, 259; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 144.

⁷⁰ Brockelmann, “*Begavî*”, *İA*, II, 449.

et-Tibî şerhini neşreden Hindâvî ise eseri şöyle değerlendirmektedir: bu kitap kabul ve inayet ile rızıklandırılmıştır. Aslı olan *Mesâbih*'ten daha faydalı bir kitap olmuştur. Ulemâ bu kitaptan tedris kitabı olarak faydalanmıştır.⁷¹

Eserin telif edildiği h. VIII/m. XIV asırda İslâm dünyasının Haçlı saldırılarının yaralarını sarmaya çalıştığı, Moğol istilasının hafızlarda bıraktığı izlerin canlılığını koruduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı ile İslâm medeniyetinin farklı bir mecraya girdiği dönemdir. et-Tebrizî'nin *Mişkât*'ı açısından bakıldığında, eserin Osmanlı medreselerinde okutulan 'ana kaynak'lardan biri olma konumunu elde ettiği görülmektedir. Yani yeni bir medeniyet mecrasına giren İslâm toplumunun ana metinlerinden birisi de *Mişkâtü'l-Mesâbih* olmuştur. Osmanlı darulhadislerinde *Mişkâtü'l-Mesâbih* ders metni olarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* ile beraber okutulmuştur.⁷² Bir başka çalışmada medreselerde okutulan hadis ve hadis usûlü eserleri tanıtılırken hadis konusunda temel metnin *Mişkât* olduğu belirtilmiştir.⁷³

Bu durum telif geleneğini de etkilemiştir. Osmanlı dönemi Anadolu muhaddislerinin eserlerinin tanıtıldığı bir başka çalışmada Osmanlı şerhçiliğinin *Sahîh-i Buhârî*, *Mesâbihi's-sünne* ve *Mişkâtü'l-Mesâbih* üzerine yoğunlaştığı tespiti yapılmıştır.⁷⁴

Eserin etkisinin sürekliliğini görmek açısından son dönem Osmanlı âlimlerinden Zâhid el-Kevserî'yi (ö. 1371/1952) örnek olarak zikredebiliriz. O'nun ilmî kişiliğinde muhakkak etkisi olan hocalarından okumuş olduğu eserlere baktığımızda *Mişkât*'ın bunlar arasında bulunduğu görülmektedir. Hocası Alasonyalı Ali Zeynelabidin'den (ö. 1268/1917) okuduğu hadis kitaplarının listesi şöyledir:

Sahîh-i Buhârî, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî*, *Müsnedü's-Şafîi*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*.⁷⁵

Mişkâtü'l-Mesâbih'in etkisi konusunda dikkatimizi çeken bir başka bölge de Hint Alt Kıtası'dır. Bu bölgenin İslâm ümmetine en büyük katkısının hadis ilimlerinde olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Burada hadis sahasında okunan ve oku-

⁷¹ Tibî, *el-Kâşif*, I, 31. (naşirin mukaddimesi).

⁷² Özaşar, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Ankara 2005, s. 122.

⁷³ Mefail Hızlı, Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.1 (2008), cilt: XVII, s. 36; Ayıca bk. Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.8 (1999), cilt:8, s. 149-167.

⁷⁴ Yıldırım, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri*, s. 214.

⁷⁵ Mehmet Emin Özaşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Ankara 2005, s. 123.

⁷⁶ Nizâmî, K.A., "Hindistan", *DİA*, XVIII, 90.

tulan en dikkat çekici metinlerin *Meşâriku'l-envâr*, *Mesâbihu's-sünne* ve *Miş-kâtü'l-Mesâbih* olduğu görülmektedir. Altkıta siyasi olarak dönemler değişmekte ancak okunan metin kitapları bâkî kalmaktadır. Sultanlıklar döneminde,⁷⁷ Babürlüler döneminde⁷⁸ ve son dönem eğitim sisteminde⁷⁹ *Miş-kâtü'l-Mesâbih*'in ana metinlerden biri olduğu görülmektedir.

Miş-kât'ın Hint Alt Kıtası'nda bu kadar çok yayılması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum şöyle izah edilmektedir:

Öncelikli olarak Timürlenk'in İran'a hücum etmesi sebebiyle, buradan Hindistan'a göç eden sünnî ulemânın rolüne dikkat çekilmektedir. Bunlar arasında devrin en büyük kelimcilerinden sayılan Devvânî'nin öğrencileri Hint yarımadasına beraberlerinde hadis kitabı olarak *Miş-kâtü'l-Mesâbih*'i getirmişlerdir.⁸⁰

Hint Alt Kıta'sında ilmin canlanması söz konusu olduğunda akla gelen ilk isimlerden biri kabul edilen Abdülhak ed-Dihlevî'nin⁸¹ *Miş-kâtü'l-Mesâbih*'e olan özel ilgisinden ayrıca bahsedilmelidir. Çünkü o burada hadisi ilk defa ihya edenlerden biri olarak kabul edilir. *Kenzu'l-ummâl* müellifi Ali el-Muttakî'nin talebesi muhaddis Abdülvehhab b. Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin ders halkasına iki yıl devam etmiş ve burada *Miş-kâtü'l-Mesâbih* okumuştur.⁸² O'nun *Miş-kâtü'l-Mesâbih*'e olan ilgisi, Şah Veliyyullâh'ın⁸³ *Muvatta*'a olan ilgisine benzetilmiştir. Çünkü Şah Veliyyullâh (ö. 1176/1762) da *Muvatta* üzerine biri Farsça diğeri Arapça iki şerh yazmıştır. Abdülhak Dihlevî de halk ve ulemanın ihtiyaçlarını dikkate alarak *Miş-kât* üzerine biri Farsça diğeri Arapça iki şerh yazmıştır.⁸⁴

Onun *Miş-kât*'ı diğer kitaplara tercih etmesinin başlıca sebepleri şöyle sıralanmıştır:

- Miş-kât*'ta Sahih ve muteber hadisler toplanmıştır.
- Tertibi güzeldir.

⁷⁷ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 38.

⁷⁸ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 51, 84, 90, 97.

⁷⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 122, 123.

⁸⁰ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 65.

⁸¹ Hayatı ve eserleri için bk. Ünal, İsmail Hakkı, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", *DİA*, IX, 292; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 65 vd.

⁸² Ünal, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", *DİA*, IX, 292.

⁸³ Şah Veliyyullâh'ın hayatı, hadis-i şerif okutmaya başlaması, ıslah ve tecdid faaliyetleri için bk. Dihlevî, Şah Veliyyullâh, *İslâm Düşünce Rehberi Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, İstanbul 2003, s. 45 vd. (mütercim mukaddimesi); Ayrıca bk. Erdoğan, Mehmet, "Şah Veliyyullâh", *DİA*, XXXVIII, s. 260; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 119.

⁸⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 71. Eserler için ayrıca bk. Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 89-90.

- Kapsamlılık yönünden özel öneme sahiptir.
- *Miškât*'ta sadece sahâbînin ve kaynak kitabın ismi mezkûr olup müsel sel olarak sened zikredilmemiştir. Bu da okuyucunun dikkatini hadisin mefhumu üzerinde yoğunlaştırmasına yardım etmektedir.
- Şafîlik rengi ağır basan *Miškât*'a şerh yazmak suretiyle Dihlevî esere Ha-nefi bir renk vermiştir.⁸⁵

Eserin etkisi açısından dikkat çeken bir başka bölge de Doğu Türkistan'dır. Bölgenin dış dünyaya kapalı olduğu, dîni, siyasî ve sosyal anlamda büyük bir çalkantı içinde bulunduğu malumdur. Bölgede bulunan Müslümanların içinde bulundukları zorluklardan birisi de temel kaynakların yasaklanması sebebiyle dîni kaynak temininde yaşadıkları sıkıntıdır.

Doğu Türkistan'ın Hoten nahiyesinde yaşayan ve bölgedeki etkin ilim adamlarından biri olan Abdurrahmân el-Hotenî'nin⁸⁶ evladı olan Abdülkâdir Abdurrahmân'ın *Miškâtü'l-Mesâbih*'in bölgedeki önemi ile ilgili beyanlarının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Abdülkadir Abdurrahmân, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu olup aynı üniversitede doktora eğitimine devam etmektedir. Onun yazılı olarak aktardığı gözlemlerini şöyle özetlemek mümkündür:

Dini eğitim ve basın-yayının yasak olduğu, dışarıdan da kitap sokulamadığı için *Miškâtü'l-Mesâbih*'in okunması, okutulması genelde çok eski el yazmaları üzerinden yapılabilmektedir. Ayrıca eserin halen yasak olan ve toplatulan Uygurca bir tercümesi de bulunmaktadır.

Bölgenin önde gelen hocalarının katılımı ile özellikle kış aylarında en az üç ve en fazla kırk gün süren *Miškât* okuma ya da hatim programı icra edilmektedir. Daire şeklinde oturularak yapılan bu okumada herkes birkaç hadis okur ve bu şekilde dönüşümlü bir ta'lîm yapılr. Uygurca'da bu 'bezme yaptık' şeklinde tercüme edilebilecek bir tabirle ifade edilir. Bu tabir Türkçe'deki ilk akla gelen bıkmaya usanma manasında değil de müzakere anlamında kullanılmaktadır.

Doğu Türkistan'da Müslümanların vaaz ve nasihat ve bu gibi sohbet ortamlarında bulunmaları hangi sebeple olursa olsun 1949-1980 yılları arasında yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama döneminde ve sonraki dönemde nasihat kitabı olarak da ana kaynak *Miškâtü'l-Mesâbih* olmuştur.

Miškât'ın okunma meclislerinden biri de mevtânın 7., 20., 40. vefat günlerinde oluşturulan cemiyetlerdir. Bu toplantılarda da nasihat amacıyla *Miškât* okunmakta ve şöyle bir usul takip edilmektedir:

Mecliste bulunanlardan birisi kitaptan rastgele bir yer açarak oradaki metnin başından biraz okur. Ehil olan (ya da hocalık vasfı bulunan birisi) eline kitabı almadan ezberinden hadisleri okumaya ve onlar üzerinden nasihate devam eder. Klâsik şek-

⁸⁵ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 71-72.

⁸⁶ Bölgede ve özellikle Hoten nahiyesindeki dîni hayatın idamesi noktasında önemli isimlerden biri olan. Abdurrahmân el-Hotenî 18 Kasım 2014 tarihinde vefat etmiştir.

liyle rahleye bir kitap konularak oradan takip edilmemesinin sebebi bölgede me-tinden bakarak hadis okuyanın iyi hoca kabul edilmemesidir. Bu husus aynı za-manda *Miškât*'ın bölgede birçok kişi tarafından ezberlendiğini de göstermektedir.

Nakledilenlerden Doğu Türkistan'da dinî kimlik ve şahsiyetin devamı nok-tasında *Miškâtü'l-Mesâbih*'in ayrı bir konumunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Uygurca'da;

“موللنىڭ موللىسى مىشكات ئوقۇيدۇ، بۆزچىنىڭ بۆزچىسى ئەستە ئوقۇيدۇ”

tabiri bulunmaktadır.⁸⁷ Bu da eseri okuyan ve okutana nasıl bakıldığını ve değer verildiğini göstermektedir.

Eser günümüz Türkiye'sinde de hadis okumalarında ilk akla gelen kaynak-lardandır. Prof. Dr. İsmail L. Çakan cami dersi olarak İstanbul'da Gözcü Baba camiinde *Miškât* dersleri yapmaktadır.⁸⁸ Bunun gerekçelerini ve cami dersleri için *Miškât*'ın önemini bu konuya dair yazdığı bir makalede ortaya koymuş-tur.⁸⁹

E. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Miškâtü'l-Mesâbih aslı olan *Mesâbih*'ten “fazla rağbet görmüştür. Âlimler onu okumak, okutmak ve şerh yazmakla esere olan güvenlerini göstermişler-dir.”⁹⁰

Görüldüğü gibi *Miškât*'ın okunması, okutulması ve onu merkeze alarak bazı eserler telif edilmesi esere olan güvenin bir göstergesi kabul edilmektedir. Telif edilen bu eserler arasında şerhlere daha çok yer verildiği görülmektedir. Burada başta şerhler olmak üzere *Miškât* merkezli çalışmalardan bir kısmı zik-redilecektir.

1. Şerhler

Miškât, telifinin akabinde hemen kendisine şerh yazılması gibi bir imtiyaza sahip olmuştur. et-Tebrizî'nin hocası et-Tîbî, talebesinin eseri bitirmesinin akabinde bu esere şerh yazmıştır. Şüphesiz bu *Miškâtü'l-Mesâbih* için ayrı bir hususiyettir.

Eser üzerine yazılan bazı şerhleri şöyle sıralayabiliriz.⁹¹

⁸⁷ “Mollinin mollisi ‘Miškât’ okuydu, bözçinin bözçisi este tokuydu/ Hocaların hocası *Miškât* okur, manifaturacının/ bezzazın en usta olanı da astar dokur.”

⁸⁸ Dört yılı aşkın bir süre devam eden bu dersler hâlihazırda devam etmemektedir.

⁸⁹ Çakan, “Cami Dersleri ve *Miškâtü'l-Mesâbih*”, *Altınoluk*, sy. 239 (Ocak 2006), s. 046.

⁹⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 144.

⁹¹ Şerhler için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1699 vd.; et-Tîbî, *el-Kâşif*, I, 31 (naşir mukad-dimesi); Hatiboğlu, “Mesâbihi's-sünne”, *DİA*, XXIX, 259; Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şere-füddîn el-Hüseyn b. Abdullâh et-Tîbî*, I, 52 vd.

et-Tîbî el-Kâşif an hakâiki's-sünen,

Abdülaziz b. Muhammed el-Ebherî (ö. 895/1490) *Minhâcü'l-Miškât*,

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) *Fethu'l-ilâh fî şerhi'l-Miškât*,

Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtih*,

Abdülhâlik b. Seyfeddîn ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) *Eşî'atü'l-lemâ'ât*⁹² (Farsça); *Lem'âtü't-tenkih fî şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih*⁹³ (Arapça),

Muhammed İdris el-Kandehlevî (ö. 1393/1974) *et-Ta'liku's-sabih*,

Ebu'l-Hasen Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselam el-Mübârekpûrî (ö. 1414/1993) *Mir'âtü'l-Mefâtih*.

Ayrıca *Miškâtü'l-Mesâbih* üzerine ülkemizde yapılan şerh niteliğinde üç çalışma bulunmaktadır:

Mustafa Uysal'ın yazmış olduğu *İzahlı Mişkâtü'l-Mesâbih Tercümesi* Konya'da (ts.) basılmıştır. 8-10 cilt olarak planlanan çalışmanın ancak iki cildi tamamlanmıştır. Bu da *Miškât*'ın ilk 429 hadislik kısmıdır.

İsmail Çetin'in (ö. 2011) telif ettiği *Tahkîm-i Sâdât Şerh-i Mişkât* 1995 tarihinde Isparta'da basılmaya başlanmıştır. 1994 senesinde şerh edilmeye başlanan eserin üç cildi yayınlanabilmiş yani *Miškât*'ın ancak 139 hadislik kısmı şerh edilmiştir. Şerhin ilk cildinin çok zengin bir muhtevaya sahip olduğu özellikle belirtilmelidir. *Miškât*'ın şerh için niçin tercih edildiği, *Miškât*'a yapılan tenkitler, hadislerin önemi ve tedvini, Ebû Hanîfe'ye yapılan tenkitler ve bunların değerlendirilmesi, Begavî ve et-Tebrizî'nin hayatları ve eserleri gibi muhtelif birçok konu eserin birinci cildinde ele alınmıştır. Yani şerhin birinci cildinin tamamıyla mukaddime niteliğinde olduğu hadis usulü ve tarihinin muhtelif birçok meselesinin müellif tarafından değerlendirildiği söylenebilir.

Miškât'la ilgili ülkemizde yapılan bir diğer çalışma da Hanifi Akın'ın yapmış olduğu izahlı tercümedir. Çalışmanın bu başlıkta ele alınmasının sebebi ilk cildi İstanbul'da 2013 yılında basılan -hali hazırda da basımı devam eden- tercümenin sadece bir çeviri olmayıp bazı klasik şerh kaynaklarına dayanılarak kısa izahlar da içermesidir. *Miškâtü'l-Mesâbih*'in ilk 2107 hadisinin şerh edildiği elimizdeki dört ciltlik çalışmada et-Tîbî şerhinin çok az tercih edildiği⁹⁴

⁹² *Eşî'atü'l-lemâ'ât fî şerhi'l-Miškât*; Farsça telif edilen bu şerh dört cilt halinde Leknev'de yayınlanmış, daha sonraki baskıları Pakistan'da tekrarlanmıştır. Bk. Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 68.

⁹³ *Miškât*'ın Arapça şerhi olan bu eserin kıymetli bir mukaddimesi bulunmaktadır. İsmail Çetin bu kısmı tercüme etmiştir. İsmail Çetin bu tercümenin girişinde Abdülhak Dihlevî'nin hayatı ve tedris hayatı konusunda da bilgi vermektedir. Eserin basımı hakkında bilgi ve eserin mukaddime kısmının tercümesi için bk. Çetin, *Tahkîm-i Sâdât*, I, 83.

⁹⁴ Birkaç örnek için bk. et-Tebrizî, *Miškât*, (trc.: Hanifi Akın), İstanbul 2014, III, 653, IV, 109, 120, 236.

daha ziyade Nevevî, Aynî ve Ali el-Kârî gibi şârihlere müracaat edildiği görülmektedir.

2. Hâşiyeler

Kâtib Çelebi, Seyyid Şerîf'in (ö. 816) *Miškât*'a yazmış olduğu bir hâşiyeden bahsetmektedir. Kâtib Çelebi herhangi bir isim vermemekte sadece Allâme Seyyid eş-Şerîf'in *Miškât* üzerine bir hâşiyesi vardır demektedir.⁹⁵ Hulvânî bu hâşiyenin ismini *Hâşiyetü'l-Cürcânî* şeklinde kaydetmektedir.⁹⁶ Yine Hulvânî herhangi bir basım yeri vermeden (*Târihu'l-Edebi'l-Arâbi*'ye istinaden) iki hâşiyeden daha bahsetmektedir. Bunlardan birinin müellifi meçhul olup ismi *el-Hâşiyetü'l-lâmi'a*'dır. Diğeri ise Celâleddîn el-Kûlânî'nin *Hâşiyetü Mişkâtî'l-Mesâbih* isimli eseridir.⁹⁷

Ayrıca hâşîye çalışması olarak aşağıdaki eserleri de zikredebiliriz:

Ahmed Ali Sehârenpûrî *Miškâtü'l-Mesâbih* neşri,⁹⁸

Muhammed Ebu'l-Hasen Çatgâmî tarafından yapılan *Tanzîmu'l-eştât li halli avîsâti'l-Miškât* isimli bir Urduca çalışma,⁹⁹

Kadı Abdülkadir Hazarevî'nin *Hâşîye-i Mişkât* ve

Muhammed Refik Eserî'nin *el-Miškâtü'l-Mesâbih Hâşiyesi* (müsvedde)¹⁰⁰

Bu hâşiyeler arasında Seyyid Şerîf Cürcânî'nin hâşiyesinin et-Tîbî'nin bir özeti olduğu ve kendisinin çok az ilavelerde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁰¹

3. Tahrîciler

İbn Hacer'in (ö. 852) *Mesâbih* hadislerini müdafaa eden bir eserinden yukarıda söz edilmişti. Aynı müellifin bu iki esere yapmış olduğu hizmetlerden birisi de *Mesâbihu's-sünne* ve *Miškâtü'l-Mesâbih* hadislerinin tahrîcidir. Eserin ismi *Hedîyyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-Mesâbih ve'l-Miškât*'dır.¹⁰²

Miškât üzerine yapılan tahrîc çalışmalarına bir başka örnek de Ahmed Hasan ed-Dihlevî'nin (ö. 1338) *Tenkihu'r-ruvât fî tahrîci ehâdisi'l-mesâbih ve'l-miškât* isimli eseridir.¹⁰³

⁹⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1700.

⁹⁶ Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullâh et-Tîbî*, I, 53.

⁹⁷ Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullâh et-Tîbî*, I, 54.

⁹⁸ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 97.

⁹⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 180.

¹⁰⁰ Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 347.

¹⁰¹ Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullâh et-Tîbî*, I, 53.

¹⁰² Eser için bk. Kandemir, "İbn Hacer el-Askâlânî", *DİA*, XIX, 522.

¹⁰³ Eser iki cilt halinde 1333 yılında Hindistan'da basılmıştır. Bk. Tebrizî, *Miškât*, I, 13. (naşir mukaddimesi)

4. Râvî hal tercemeleri

Mesâbihü's-sünne ve *Miškâtü'l-Mesâbih* kendisinden önceki eserlerden hadislerin başında sened bulunmaması ile ayrılır. *Miškât* müellifi Begavî'den farklı olarak hadislerin başına sahâbe râvîyi eklemiştir. Dolayısıyla her iki eserde de klasik tasnif dönemi eserlerindeki gibi uzun isnadlar bulunmamaktadır. O halde hal tercemesi denildiğinde söz konusu râvîler çoğunlukla sahâbîler ve kısmen de tabîilerdir.

Sahâbîlerin hal tercemeleri ile ilgili eseri de bizzat eserin müellifi olan et-Tebrizi yazmıştır. *el-İkmâl fî esmâi'r-ricâl* isimli eser *el-Kâşif*'in Hindâvî neşrinde birinci cildin sonuna eklenmiştir.

5. Tercümeleri

Eserin bazı tercümeleri şunlardır¹⁰⁴:

İngilizce; A.N. Mathewes *Miscshat al-Masabih* (Calkutta, 1809-1810), Mevlana Fazlûkerîm *al-Hadis-An English Translation and Commentary of Minshkât-ul Masâbih* (Calcutta, 1938-1939); James Robson *Mishakât al-Masâbih* (Lahore, 1966); Abdülhamid Sıddikî *Mishakât al-Masâbih* (Lahore 1979)

Hintçe; Muhammed Kutub Han ed-Dihlevî,

Urduca; Muhammed Ebu'l-Hasen Çatgâmî tarafından yapılan *Tanzîmu'l-eştât li halli avîsâti'l-Miškât* isimli bir çalışma.¹⁰⁵

"el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkâtü'l-Mesâbih'i Üzerine"

Özet: Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler temel kaynaklarda farklı kriterler göz önüne alınarak isnadları ile beraber tasnif edilmiştir. *Mesâbihü's-sünne*'nin telif edilmesiyle birlikte hicrî altıncı asırdan itibaren temel kaynaklar merkeze alınarak yapılan derleme çalışmalarının amaçlarından birisi de hadis metinleri ile daha ziyade meşgul olunmasını temin etmektir. Hadislerin sıhhatini belirleme noktasında isnadların yerini artık kitapların aldığını düşünerek hadislerin isnadlarından çok metinlerine önem verilmesi gerektiği düşüncesiyle derleme çalışması yapan müelliflerden birisi de el-Hatib et-Tebrizi'dir. et-Tebrizi *Mesâbih*'e bir bölüm daha ilave ederek eserin muhtevasını genişletmiş ve *Miškât* aslı olan *Mesâbih*'in yerini almıştır. Ayrıca *Miškât* telif edildiği dönemden itibaren İslâm dünyasında temel hadis metinlerinden biri olma vasfını elde etmiştir. Bu hususiyetini hala muhafaza eden eserin müellifi el-Hatib et-Tebrizi ve *Miškât*'ı belli başlı özellikleri ile tanıtmak amacıyla bu makale kaleme alınmıştır.

Atıf: Selim DEMİRCİ, "el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkâtü'l-Mesâbih'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), XII/2, 2014, ss. 95-113.

Anahtar Kelimeler: *Miškât*, Hatib et-Tebrizi, *Mesâbih*.

¹⁰⁴ Brockelmann, "Begavî", *İA*, II, 449; Hatiboğlu, "Mesâbihü's-sünne", *DİA*, XXIX, 259.

¹⁰⁵ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 180.